

RIKSARKIVETS LIVONICA-SERIE

UNDER

1600- OCH 1700-TALEN

AV

B. BOËTHIUS

STOCKHOLM 1922

KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

201509

Utredningar och förteckningar.

Riksarkivets Livonica-serie under 1600- och 1700-talen.

I. Anteckningar om seriebildningen vid 1600-talets ordningsarbeten i riksarkivet.

Inom det svenska kansliet förefanns, såsom av S. Berghs utredningar framgår,¹ sedan gammalt en på ett mera betryggat sätt (i särskilda skåp) förvarad serie »Förnämliga handlingar», vilken närmast motsvarade ett urkundsarkiv, ehuru icke bestående endast av originalurkunder. Fastmer sammanfördes här, oavsett om originalutskrift förelåg eller ej, en rätt brokig samling bevisningshandlingar såsom mötesbeslut och recesser, statsrättsliga akter, konungahusets akter, stadgar och förordningar, fördrag med främmande makter o. s. v., ja, mången gång inlades i serien praktiskt betydelsefulla brev och koncept eller andra akter, som även till sin form saknade urkunds-karaktär. En strävan att låta koncept och kopior utgöra särskilda serier inom gruppen framträder dock tydligt. Serien var till en början fördelad enligt ett invecklat och oklart realschema, men denna indelning sönderbröts efter 1626 och 1627 års inventering²; en obetydlig samling urkunder rörande Östersjöprovinserna, som förvarats i »gröna skåpets» tjugutredje och senare i dess elvte låda, försvann därvid som arkivteknisk enhet.³ De förnämliga handlingarna lades vid omordningen i kronologisk följd, i särskilda grupper för varje regent. Spår av fortsatt differentiering inom årgångarna saknas emellertid ej alldeles i förteckningarna från skedet 1628—43, och efter flyttningen till arkivets nya

»Förnämliga handlingar.»

¹ S. Bergh, Svenska riksarkivet 1618—1837, Sthm 1916.

² Riksarkivets ämbetsarkiv, Uppställningsförteckningar och inventarier 1618—1627: Gröna (stora) skåpet, särskilt »Inventarium vthi Rijksens cantzlij anno 1626» med marginalanteckningar.

³ Ib., Arkivalielistor från kansliet äldre än 1618: odat. leveransförteckning å urkunder m. m. rörande hertig Magnus av Ösel av Erik Elofsson; Uppställnings- och inventarieförteckningar 1618—1627: K. Erik XIV:s ank. o. avg. brev, Ladeke V (odat; dateringen oviss); anf. förteckningar över »gröna skåpet».

lokaler sistnämnda är framträder, fortfarande inom varje särskild årgång, en indelning under ganska konstanta rubriker, bland vilka motsvarigheter till det nuvarande urkundsarkivets huvudrubriker tydligt kunna urskiljas.

*Inkomna
brev.*

En kvantitativt sett vida väsentligare och i alla avseenden mera svårbehärskad del av arkivaliebeståndet utgjordes av de inkomna breven. Dessa hade jämte de likaledes styvmoderligt behandlade koncepten länge fått åtnöja sig med en synnerligen otillfredsställande förvaring i kistor och askar, tunnor, byttor, tinor och andra kärl. Framtagandet av de inkomna breven ur dessa olämpliga förvaringsrum och deras översiktligare ordnande verkställdes under 1600-talet genom ett omfattande arbete, som blott i sina grunddrag kan följas i Berghs skildring. Då emellertid Livonicaserien i sin gamla form väsentligen skapades genom nämnda arbete, är en närmare inblick i de därvid följda principerna här nödvändig.

*Peder
Månssons
ordnings-
principer.*

I Peder Månssons utlåtande angående kansliordningen 1618¹ föreslås, att man »först tager sig alle handlingerne tillhope före och skiljer och lägger vars konungs saker för sig, och vart uti sin hop» för att sedan »skilje dem efter åretalen och månederne, vart efter annet», och sist företaga en underindelning av det grovordnade materialet. Efter ordalagen skulle hela arkivaliebeståndet på en gång behandlas efter denna radikala metod, men möjligt är, att Utter med orden »och vart uti sin hop» åsyftat en serieindelning redan vid första grovordnandet eller att han till äventyrs tänkt på arkivaliebeståndet med undantag av de mera ordnade »förmåliga handlingarna», om vilkas särskilda registrerande talas i utlåtandets fortsättning. I varje fall omordnades denna serie, såsom redan är anmärkt, för sig, och på alldeles samma sätt förfor man med de inkomna breven och koncepten.

*De inkomna
breven på
1630-talet
(årgångs-
systemet).*

Av 1637 års uppställningsförteckning² framgår, att man då uppnått ett icke oväsentligt resultat beträffande de inkomna breven. För så vitt dessa hunnit framtagas från sina äldre förvaringsrum, förvarades de nu i den andra skåpserien,³ i

¹ Meddelanden från sv. riksarkivet, 1, 1877, s. 52 o. följ.

² Ämbetsarkivet, Uppställningsförteckningar och inventarier 1628 o. följ.: Översiktsförteckningar över båda skåpserierna före arkivets flyttning 1643; jfr Bergh, a. a., s. 278—281.

³ De större skåpen voro vid denna tid delade i två serier, av vilken den första, omfattande sex skåp i innersta och mellersta kansli rummen, var avsedd för urkundsarkivet (förmåliga handlingar), medan den andra, som var upp-

yttersta kanslirummet, ordnade efter regenter och inom varje grupp »lagde till år och efter ded sätt, som specifkationen utvisar». Uppställningen var dock provisorisk. Gustav I:s brev stodo på Erik XIV:s, Erik XIV:s på Karl IX:s och Johan III:s på Gustav I:s skåp; Gustav II Adolfs brev voro inlagda i Gustav I:s skåp. För Karl IX:s brev hade plats ej beretts på eller i skåpen; de lågo ännu, ehuru ordnade som övriga ankomna brev efter år och enligt specifkation, i »2 store vite kistor». Upplysning om de brev, som ännu ej hunnit ordnas, lämna efter regenter uppställda översiktsförteckningar av 1639 och 1641, medan rättelser i den förstnämnda och en därpå byggd renskrift¹ vittna om det fortsatta framhämmandet av inkomna brev ur kistor och andra förvaringsrum och deras inordnande i skåpen; plats härför hade vunnits genom ökande av skåpens antal från fem till tolv.²

Vad innebär då uppgiften, att de inkomna breven blivit lagda till år och efter det sätt, som specifkationen utvisar? Svaret härpå kunna vi hämta från de återopade specifkationerna själva, vilka otvivelaktigt äro identiska med ännu bevarade »dispositioner» över Gustav I:s, Johan III:s, Karl IX:s och Gustav II Adolfs inkomna brev.³ Enligt dessa förteckningar äro samtliga ordnade brev sammanförda årgångsvis, men inom varje årgång har en underindelning med ett växande antal grupper genomförts. Rubrikerna äro för år 1521: Revels, Lybecks, svenske och utländske; för år 1560: inländske furstlige, svenske, finske, livländske, tyske furstlige, utländske åtskillige, danske. Under Johan III:s tid visa diplomatica-skrivelserna en oförtydbar tendens till fortsatt differentiering; 1591 års rubriker äro: inländske furstlige, svenske, finskè, livländske, Polonica, tyske furstlige, Danica, tyske städers, K. i Skottland, Portugalliae regis, Reginae Angliæ och utländske åtskillige. Mot slutet av Karl IX:s regering (1610) har sche-

---

ställd i yttersta kanslirummet och 1637 utgjordes av fem skåp, skulle mottaga övriga arkivalier (Bergh, s. 275 o. följ.).

¹ Samtliga i ämbetsarkivet, a. st., sign. A, B, C (jfr Bergh, s. 281).

² Bergh, s. 281—284.

³ Ämbetsarkivet, a. st.: Specifikationer å ankomna brev (i andra skåpserien). Samtliga »dispositioner» äro odaterade, men dateringen framgår av att förteckningen över Johan III:s brev är skriven av Olof Joensson Salenius, vilken i räkenskaperna första gången omtalas såsom tjänstgörande i arkivet år 1634, samt av att Karl IX:s brev uppgivas ligga dels i hans skåp, dels i en stor vit kista, medan de 1637 alla lågo i två stora vita kistor (se ovan) men 1639 enligt nyss anf. översiktsförteckning hunnit inläggas i »skåpet num. 6, 7.»

mat följande utseende: Utländske furstlige och städers, inländske furstlige och furstinnors, svenske, Göta, livländske, finske, ryske, utländske gemene och danske. Under Gustav II Adolfs tid växer differentieringen alltmer: för år 1631 ha vi: riks- och kammerråds samt H. M:t drottningens, pfaltzgrevens, kanslerens, tyske furstlige, tyske städers, Johan Skyttes, livländske, Gallica och Anglica, svenske, Göta, ryske, rigiske, finske, allehanda utländske särdeles tyske brev och acta, allehanda kopior, Camerarii, Salvii, Fegræi, Melkior Falkenberges, Erik Larssons, Konrad Falkenberges, Erik Anderssons, Heppes, gemene korrespondenters, pommerske, Lars Kaggs, Karl Baners, Johan Baners, Alexander Lesles, Gustav Horns, danske.

Vad som åsyftades är klart: i samma mån som materialet växte, uppdelades de ursprungligen fåtaliga grupperna för främmande länder alltmer efter land. Likaså tillkommo nu särskilda serier brev från korrespondenter i utlandet, som avsondrades från de svenska breven. De geografiskt bestämda huvudgrupperna för den svenska kronans besittningar, som till sin anläggning förete en påfallande likhet med kammarkollegiets stora serie av »brev från orterna», bibehöllos, ökade i antal och måhända mer eller mindre underindelade, men samtidigt utbrötos ur dem med en alldeles korsande indelningsgrund skrivelser från rådet, från personer i framskjuten ställning och från ämbetsverk, de sistnämnda hittills naturligtvis blott representerade av kammarkollegiets skrivelser. Endast lämplighetssynpunkter kunna ha varit avgörande för om den geografiska eller personliga (administrativa) indelningsgrunden i varje särskilt fall skulle användas. Observeras bör, att ståthållar- och landshövdingebrev ej äro särskilt uppförda; de ha alltså ingått i de geografiskt bestämda grupperna, för så vitt ej någon i provinsernas administration brukad man på grund av framskjuten ställning, talrika rapporter eller andra särskilda förhållanden kommit att hedras med egen, »personlig» serie.

»Om alle
missivers
fördelning»
1628.

Det synes ej osannolikt, att det sålunda uppnådda resultatet bör anses inom en särskild arkivalieserie ungefärligen motsvara, vad Peder Månsson Utter 1618 uppställt som mål. Emellertid blev anordningen ej bestående. 1628 hade, såsom av Berghs framställning (s. 275) är känt, ett utkast uppgjorts till ordnande av de »förmämliga handlingarna». Samtidigt uppsattes även ett utkast »Om alle missivers fördelning uti

cantzeliet»¹, vilket redan företer de från de nyss behandlade »dispositionerna» av breven på 1630-talet kända konkurrerande indelningsgrunderna och alltså får dels den ganska starkt underindelade utländska gruppen, dels de geografiskt bestämda grupperna för det gamla svenska riket och Östersjöprovinserna, dels slutligen de särskilda grupperna för personer i framskjuten ställning, kammarkollegiet och korrespondenter. Att utkastets principer utövat inflytande på det praktiska arkivordnandet är sålunda utan vidare uppenbart. Men det synes ovisst, huruvida förslaget icke syftat till en delvis annan ordning än den på 1630-talet tillämpade. Anmärkningsvärt nog har det nämligen icke någon antydning om den fördelning av de inkomna breven på årgångar, som är så karaktäristisk för det senare ordningsarbetet. Det synes svårt att förklara denna tystnad på annat sätt, än att 1628 års utkast avsett fortlöpande parallella serier, ej underindelade årgångar, vare sig man sedan vill antaga, att 1630-talets ordningsarbete utgjort ett avsteg från eller en förberedelse till förverkligandet av den 1628 nedkastade planen.

Då arkivet 1643 flyttades till sina nya lokaler, genomfördes² bland flera genomgripande reformer i dess ordning även den, att man för hela den stora serien av inkomna brev fullständigt bröt med årgångssystemet och i stället — naturligtvis som på alla avdelningar inom varje konungs regerings-tid — övergick till fortlöpande parallella serier efter de valda indelningsgrunderna. Man genomförde alltså det system, som det synes naturligast att utläsa ur 1628 års utkast, men huruvida ett direkt samband mellan de eventuella tidigare planerna och den genomförda reformen bör antagas, är naturligtvis omöjligt att säga.

Ändringarna i planen för de inkomna brevens behandling stannade icke vid övergivandet av årgångssystemet. Även en logiskt mera tillfredsställande indelning genomfördes nu. Man urskilde som huvudavdelningar inländska brev eller brev

¹ Ämbetsarkivet, Uppställningsförteckningar och inventarier 1628 o. följ.: Strödda handlingar angående uppställning och inventarisering. Jämte det 1628 daterade utkastet finnas odaterade dylika av likartad karaktär.

² Det följande enligt Erik Larsson Runells uppställningsförteckningar, sign. EL, ämbetsarkivet, a. st. — Uppdelningen på två skåpsierier upphörde nu, i det att de »förmåliga handlingarna» i stället för att utgöra en självständig arkivavdelning placerades först inom varje regents, resp. förmyndarregerings arkiv (Bergh, s. 284).

De inkomna breven efter 1643 (parallella serier).

daterade i Sverige och i Finland, brev från Östersjöprovinserna och utländska brev, innefattande jämväl brev från den svenska förvaltningen i de tyska provinserna samt svenska diplomaters, korrespondenters och agents brev från utlandet. Av dessa grupper behandlas här inledningsvis de i Sverige och Finland daterade breven för vinnande av klarhet över arkivordnarnas principer samt av nödiga jämförelsepunkter för Livonicaserien.

*Brev daterade i Sverige och i Finland:
a) Stark underindelning.*

Inom de svensk-finska breven åtnöjde man sig för Gustav Vasas tid med grupperna furstliga personers brev, åtskilliga personers brev daterade i Sverige, åtskilliga personers brev daterade i Finland samt prästerskapets, städernas och allmogens brev daterade i Sverige och Finland. För Johan III:s tid omnämnas som en särskild serie privatbrev och supplicationer, men rubriken försvinner sedan. I Karl IX:s inkomna brev införes i stället som ny serie: riksens råds rådslag och brev, för Gustav II Adolfs tid utökad med »de betjentes i kollegierne brev dat. i Stockholm», varjämte då Axel Oxenstiernas brev utgöra en särskild serie. Prästerskapets, städers och allmoges brev äro fördelade på särskilda grupper för Sverige och Finland; för Finland saknas dock i gruppen brev från allmogen. Schemat blir alltså nu:

Ankomne brev, inländske:

Furstlige;

Riksen råds och de betjentes i kollegierne;

Axel Oxenstiernas;

Åtskillige personers, daterade i Sverige;

Prästerskapets, städernes och allmogens, daterade i Sverige;

Åtskillige personers, daterade i Finland; samt

Prästerskapets och städernes, daterade i Finland.

b) Samlingsband.

För inkomna brev härrörande från Kristinas förmyndares och hennes egen regering äro källorna oklarare. Vid sidan av furstliga personers brev nämnas nu ej andra över den lokala indelningen lyfta serier, men inom huvudgruppen för Sverige uppräknas i stället särskilda grupper av brevskrivare: kollegierna, guvernörer och landshövdingar, prästerskapet, städer och åtskilliga personer. Man vore frestad att antaga, att alla dessa grupper beteckna skilda serier. Av det sätt, varpå vissa särskilt förvarade bergskollegiets berättelser omtalas, framgår emellertid, att huvudserien av dess skrivelser var inbunden bland »åtskillige personers brev». Då det vidare anföres

att under Kristinas egen regering samtliga nyssnämnda grupper omfattande brev fördelade sig på fyra band, nämligen för 1645: ett, för 1646: ett, för 1647, 48 och 49: ett samt för 1650, 51, 52 och 53: ett, är det tydligt, att man, säkerligen i anslutning till inom det »dagliga kansliet» följda ordningsprinciper, uppgivit ytterligare differentiering eller bibehållit den endast inom banden samt bildat en kronologisk serie samlingsband eller brevböcker för i regel samtliga brev daterade i Sverige; huruvida icke vid sidan därav även andra särskilda serier än de furstliga personernas brev och bergskollegiets nyssnämnda berättelse förekommit, må dock lämnas öppet.

För Finland uppräknas under förmyndarregeringens tid generalguvernörens, hovrättens, landshövdingars, prästerskapets, städers och åtskilliga personers brev; för Kristinas egen tid heter det lakoniskt: åtskillige personers brev daterade i Finland. De olika uttrycken motsvaras förmodligen av en ordning, analog med den för de i Sverige daterade breven införda, eller stora, kronologiska brevböcker med eller utan underindelning i banden.

Resultatet av den efter överflyttningen till de nya arkivlokalerna år 1643 företagna omordningen av de inkomna breven skulle alltså för de svensk-finska breven ha varit i huvudsak följande.

Sammanfattning.

De olika brevserierna sträckte sig över varje regents, resp. förmyndarregeringens hela regeringstid.

Inom de i Sverige och i Finland daterade breven märktes vissa serier, bildade i växlande antal efter avsändare samt omfattande brev från furstliga personer, från personer i särskilt framstående ställning och till äventyrs från vissa särskilt flitiga eller i väl avgränsade värv använda brevskrivare samt från kammarkollegiet och andra centrala ämbetsverk.

Övriga inkomna brev voro för vardera området (Sverige och Finland) sammanförda i två huvudserier, en kronologisk samt en för brev från präster, städer och — för Sverige — allmoge, för Kristinas förmyndares och hennes egen tid i en enda kronologisk huvudserie, som jämväl synes ha uppslukat en större eller mindre del av de tidigare utdifferentierade, icke geografiskt bestämda serierna.

Med arkivmaterialalets ansvällning ha måhända de stora banden av brev daterade i Sverige och i Finland blivit all-
för ohanterliga, och måhända har även tid eller medel för

c) Förnyad stark underindelning.

fortsatt inbindning saknats. I varje fall upphörde bildandet av brevböckerna med Kristinas regering, och i stället återgick man till en indelning på flera serier. Ett första försök visar indelningen av inkommande brev till Karl X Gustav. Jämte de furstliga personernas brev ha här utskilts »collegiernas brev & acta» samt en hel rad skrivelser, dels från personer i mera framskjuten ställning, dels rörande vissa förvaltningsgrenar. De geografiskt bestämda serierna för Sverige och för Finland omfatta nu dels en serie bestående av landshövdingarnas och åtskilliga personers brev, dels de återuppståndna grupperna prästerskapets och städernas brev. Resultatet är alltså, att den odifferentierade kronologiska sviten starkt minskats, men indelningen i sin helhet är föga systematisk.¹ Efter liknande principer ordnades även skrivelserna till rådet under konungens frånvaro samt skrivelserna till förmyndarregeringen. För Karl XI:s tid upptar Leijonmarcks uppställningsförteckning tjugofem särskilda skrivelserier samt en serie åtskilliga personers brev från Finland; motsvarande geografiskt bestämda serie för Sverige är ej antecknad.

*Acta
privatorum.*

Jämsides med brevserierna fortlöpte en serie »acta privatorum» eller enskildes suppliker, efter all sannolikhet lagda årsvis allteftersom de avgjordes.

*Dossierer,
utbrutna
akter och
särskilda
arkiv.*

Utanför samtliga här berörda indelningar av de inkomna breven lämnades under hela perioden dossierer angående vissa frågor, akter av större omfattning, större relationer o. dyl. Stundom förekommande smärre uppdragsarkiv eller arkivfragment hänfördes regelbundet till samma grupp som den arkivbildande personens eller kommissionens inkomna skrivelser (ingivna akter o. s. v.) och synas ha betraktats som supplement till dessa. Större arkiv eller arkivdelar ställdes för sig.

*Övriga
serier.*

Övriga serier behöva i en orientering för Livonicaserien endast ett par korta påpekanden.

För protokoll och registratur var ordningen på förhand given, och vad koncepten beträffar, är det tillräckligt att understryka, att på 1600-talet för dem såsom förlägg vid registraturskrivandet den kronologiska ordningen var självskriven.

Extrakt använda vid föredragning, utkast till svarsbrev

¹ Till denna tid kan med största visshet hänföras ett intressant förslag till indelning av såväl »interna» som »externa» brev (odat; ett blad 4:o), vilket förvaras i ämbetsarkivet, a. st., Strödda handlingar angående uppställning och inventarisering. — Se därjämte, ang. inbindningsarbetets avstannande, Sven Leijonmarcks memorial d. 21 februari 1687, p. 5 (Bergb, s. 439).

eller resolutioner m. m. ha ofta lagts i de inkomna breven och återfinnas ej sällan alltjämt i den föredragna akten. I andra fall ha de naturligtvis, mer eller mindre vårdslöst undankastade, kvarlegat i den föredragandes gömmor.

Justitierevisionens arkiv bevarades, i den mån det levererades till riksarkivet, som obruten serie. Undantag utgjorde vissa remarkablare akter, större kommissorialrättsakter o. dyl., som anslötos till de ovannämnda dossiererna.

Den ordning, vars framväxt här följts beträffande de inkomna breven, har väsentligen utvecklats inom riksarkivet som en frukt av dess ordnandearbeten. I samma mån som arkivet skildes från det dagliga kansliet måste särskild arkivvård i sistnämnda verk utvecklas. Det är av vikt att observera, att denna arkivvård icke kom att anknyta till det praktiska kansliarbetets organisationsformer. Visserligen påbjöd 1618 års kansliordning årliga leveranser till arkivet direkt från sekreterarna, och leveranser ha alltid ägt rum direkt till arkivet från särskilda kontor eller särskilda tjänstemän. Men då genom 1661 års kansliordning en aktuarie tillsattes för arkivvården i det dagliga kansliet, var det egentliga syftet att förekomma arkivalieanhopningar i de särskilda kontoren: breven skulle hopsamlas på *ett* ställe i kansliet, ordnas och tillhandahållas där samt slutligen väl ordnade lämnas till arkivet (§ VII: 11). Om aktuariens verksamhet är ej mycket känt utom för de år, Elias Palmiskiöld beklädde tjänsten (1697—1702), men det är för den sistnämndes tid uppenbart och får för hela perioden anses givet, att den ordning, vari aktuarien sökt bringa de från kansliets avdelningar till honom kommande handlingarna, varit likartad med den, som samtidigt tillämpades i arkivet, och följaktligen för de inkomna breven gått ut på att med en stark indelning sammanlägga dem efter avsändare eller avsändningsort samt kronologiskt inom varje särskild grupp.

1600-talet hade sålunda till följd av aktmaterialets relativa obetydlighet, dess vid början av riksarkivets verksamhet fullständigt oordnade tillstånd och kansliorganisationens nyckfulla, ofullgångna karaktär kommit fram till att behandla kansliet i dess helhet som den arkivbildande enheten. För dess inkommande handlingar hade därvid, säkerligen icke utan ett starkt stöd av protokollsföringens och registraturskrivandets länge bevarade enhetlighet, utbildats ett enhetligt, från logiska, icke

Arkivaliernas behandling i det dagliga kansliet.

1600-talets arkivordningsprinciper.

organisatoriska förutsättningar utgående indelningsschema, som till indelningsgrund hade, icke mottagarens nyttjande av sina arkivalier utan avsändaren, bestämd än ur geografisk-topografisk, än ur personlig eller administrativ synpunkt. Det blev av genomgripande betydelse för riksarkivets hela senare historia, att detta schema bibehölls och än mer utbildades eller ombildades i ytterligare rationaliserande riktning, även sedan de växlande och obeständiga indelningarna i kansliet stadgat sig och nått en fasthet, som gjorde de särskilda expeditionerna väl avpassade till arkivbildande enheter och satte dem i stånd att själva skapa en tillfredsställande ordning bland sina inkomna handlingar. Även för denna ordning, som med största fördel kunnat bibehållas efter leveranserna, fick 1600-talets indelningsschema emellertid betydelse. Ty det var med hjälp av detta, som inom kansliexpeditionerna en allt mera genomförd och systematiserad fördelningsplan för de inkommande handlingarna utbildades.

II. Handläggningen av ärenden från Östersjöprovinserna och behandlingen av dithörande aktmaterial i kansliet.

*Kansli-
arbetets
fördelning*

Efter den föregående utredningen kan det synas överflödigt att uppkasta frågan, huruvida Livonicaserien står i något samband med kansliarbetets organisation; dess existens är tillräckligt förklarad genom den geografisk-topografiska indelningsgrundens stora roll vid arkivordnandet. Men det vore knappast riktigt att stanna vid detta resultat. Man måste tvärtom fråga sig, i vad mån genomförandet av arkivordnarnas schema inom kansliet och i arkivet i de särskilda fallen innebar en radikal omgestaltning av sekreterarnas och övriga avdelningschefer handlagda handlingar eller möttes av likartade organisationstendenser inom kansliet. Båda delarna var otvivelaktigt fallet. Liksom arkivordnarna laborerade med två indelningsgrunder, den administrativt-personliga och den geografisk-topografiska, vilka först trevande bragtes i ett någotsånär tillfredsställande inbördes förhållande av över- och underindelningar, så laborerade man med liknande svårigheter, då det gällde att med organisatoriskt fasta former ersätta fördelningen av ärendena inom kansliet efter tillfälligheter eller efter språk. En äldre tendens att klassificera de till regeringens handläggning inkomna ärendena — och därmed även kansli-

personalen — efter ärendenas ursprung från olika provinser, alltså en geografisk-topografisk indelningsgrund, korsade sig, såsom med all tydlighet framgår av N. Edéns och A. B. Carlssons utredningar,¹ på mångfaldigt och växlande sätt såväl med de ännu primitivare fördelningsgrunderna som med en modärnare och rationellare, efter ärendenas administrativt-rättsliga karaktär avpassad organisationstendens. Sin fullständigaste seger ernådade den sistnämnda principen genom justitierevisionens tidiga utbildning till en fasthet, som i ett par århundraden skulle trotsa motsatta arkivordnande-principer. Mera invecklat gestaltade sig, såsom en summarisk, på leveransförteckningar, kansliordningar och undersökningar rörande kontrasigeringen² byggd översikt skall visa, förhållandet beträffande handläggningen av de ärenden från Östersjöprovinserna, som ej voro av justitiekaraktär.

Den 29 juni 1562 befinnes sekreteraren Peder Eriksson ha lämnat ett icke obetydligt antal »livländska» handlingar till tyska kansliet,³ men då dessa handlingar — ofta kopior — mycket väl skulle kunna härröra från de svenska förtroendemännen i Estland och då nu i riksarkivet förefintliga från dem härrörande handlingar ofta äro signerade P. E., är det frestande att antaga, att Peder Eriksson åtföljt de till Estland sända herrarna och i Stockholm inlevererat någon del av deras handlingar. Av leveransens fullgörande till tyska kansliet synes man kunna draga den slutsatsen, att ärenden rörande Östersjöprovinserna enligt den språkliga principen hänförts dit.

Under år 1563 handlades en mängd ärenden rörande förhål-

*Ärenden
beträffande
Östersjöpro-
vinserna
i tyska
kansliet.*

¹ N. Edén, Om centralregeringens organisation under den äldre Vasatiden (1523—1594), Upps. 1899; dens., Den svenska riksstyrelsens reorganisation 1594—1602 (Hist. tidskr. 1901); dens., Den svenska centralregeringens utveckling till kollegial organisation i början av sjuttonde århundradet (1602—1634), Upps. & Leipzig 1902; A. B. Carlsson, Den svenska centralförvaltningen 1521—1809, Sthlm. 1913.

² Verkställda på grundvalen av kontrasignationsanteckningarna i riksregistraturet av juris doktor E. Carlquist.

³ Leveransförteckning i ämbetsarkivet, Arkivalielistor från kansliet äldre än 1618. — Med »livländska handlingar» (brev) förstår man under äldre Vasatiden handlingar rörande Östersjöprovinserna, särskilt Estland och Livland. Sedan de tre svenska förvaltningsområdena på andra sidan Östersjön vunnit stadga, ändras uttryckssättet, i det man i stället talar om »est-, liv- och ingermanländske brev» (handlingar etc.). Att beteckna serien i dess helhet med den latinska termen Livonica har länge varit brukligt i riksarkivet. Föreliggande framställning ansluter sig till den vid varje tidpunkt vedertagna terminologiska praxis.

landet till utlandet, Östersjöprovinserna och kriget av Olof Larsson och efter honom av Peder Eriksson, men detta torde blott ha blivit en tillfällig anordning.¹ Då »den tyska kanslikistan» d. 1 mars 1586 protokollerades, innehöll den sub n:ris 1—5 livländska handlingar, fördelade efter rubriker, som visa, att man urskilt särskilda serier av handlingar för (helt visst huvudsakligen skrivelser från) »Befehlichabere und Diener in Livland» (1561—85), från »Landsassen in Livland» (1570—85) och från staden Reval (1561—86); de båda övriga rubrikerna upptaga dels en liten trälåda innehållande företrädesvis gamla livländska handlingar enligt register, »vornemblich aber Jochim Burbiz(!) Registration» (1560—62), dels hertig Magnus' och danska handlingar i Livland (1570—80). Sub n:o 9 följer så Riga-saker (1570—84), i ett tillägg utan nummer nämna två rubriker handlingar angående Narvafarten, andra rubriker uppräknat Virgili Höfelers akt mot Reval 1584, »Diederich Anreffs, Johan Koskuls und Martinus Hirsfelds Werbung an die Herzog zu Kurland und Preussen, it. die Stadt Riga» samt slutligen 1585—86 års kommissions handlingar.² Någon fullständig uppräknad av vad som fanns i tyska kansliets gömmor utanför de tre förutnämnda kronologiska serierna ger emellertid 1586 års mycket summariska förteckning ingalunda.

Under Karls riksföreståndarskap utfördes ett energiskt inventariseringsarbete i tyska kansliet. Som resultat därav föreligger först och främst en lokalkatalog över där befintliga livländska handlingar,³ daterbar till 1590-talets senare hälft, då å ena sidan årtalet 1595 nämnes, å den andra Peder Månsson omtalas såsom ännu tjänstgörande i kansliet. Arkivaliernas förvaring är ytterst oredig. Livländska handlingar anträffas »oben im Schap», »in der kleinen Kasten so mit Eisen beschlagen» (rubriken återvänder två gånger), »in der langen Kijsten vorn der Reichs Cantzleij», »in der langen Kijsten», »im weisen Buch, so Per Monson in Verwarung» och i ytterligare en bok, »in der Kasten doruff im Deckel geschnitten Kon: Mtt: Teutsche Cantzleij Kaste», i serien »Livlendische Landschaft-Sachen», »in der kleinen Kasten im vornsten Gemach» och »in der langen grossen Kisten mit dreijey eysern

¹ Edén, Om centralregeringens organisation, s. 213.

² Ämbetsarkivet, Arkivalielistor från kansliet äldre än 1618.

³ Ibid. Börjar: »Renalische Sachen oben im Schap zufinden» och har enligt påteckning av S. Bergh varit sammanhäftad med en av nednämnda förteckningar.

Rijgelen»; av signeringen framgår, att de livländska handlingarna legat sammanblandade med andra »tyska» handlingar. Förteckningen omfattar även de i 1586 års förteckning ej framträdande livländska handlingarna från Gustav I:s tid. Rubrikerna upptaga i brokig växling kronologiska serier (varibland de från 1586 års förteckning kända förmodligen dölja sig), ämnesserier, dossierer, akter, särskilda personers handlingar, enstaka urkunder, brev, koncept o. s. v. Den förvirrade blandningen av arkivalierna i tyska kansliet, av vilken de livländskas ordning endast är ett prov, nödvändiggjorde upprättandet av översiktsförteckningar. Av dylika föreliggande tre, varav en starkt konceptartad, vilken efter vad längre fram skall meddelas användes vid nyordnandet av de tyska kansliakterna.¹

Undersökningen av arkivaliebeståndet under 1500-talet har givit vid handen, att en Livonica-serie, uppfattad som en särskild avdelning, med full klarhet begreppsmässigt om också ej i uppställningen urskilts inom tyska kansliet. Vid sidan av ansatser till kronologiska seriebildningar, säkerligen företrädesvis av lösa brev och handlingar, bevaras i stor utsträckning de under ärendenas handläggning i kansliet bildade akterna och dossiererna ävensom vissa i orten verkande personers handlingar såsom självständiga arkivtekniska enheter. Något försök till systematisk indelning av arkivaliebeståndet märkes ej, helt visst en huvudorsak till den genomgripande rationaliserande omordning, som snart skulle väsentligen fördunkla det historiska händelseförloppets direkta avspeglning redan i »fyndomständigheterna», för att låna en svårersättlig term från den arkeologiska vetenskapen.

Förefintligheten av en så betydande mängd livländska handlingar i tyska kansliet, bestyrkt under Eriks, Johans och Karls tid, ställer det utom allt tvivel, att livländska ärenden i största utsträckning på grund av den språkliga fördelningsprincipen hänförts dit. Å andra sidan framgår det i varje fall ej av förteckningarnas summariska rubriker, att koncept till på svenska uppsatta skrivelser till Östersjöprovinserna förvarats i tyska kansliet. Troligt är alltså, att dylika samtidigt expedierats genom svenska kansliet, och alldeles säkert torde väl vara, att handläggningen av livländska liksom av

Sammanfattning.

¹ Samtliga i ämbetsarkivet, inbundna i särskilda band.

andra ärenden i stor utsträckning fördelats rent personligt, utan hänsyn till ansatserna till kansliets differentiering på avdelningar.

*Kansliarbete-
tets fördel-
ning efter
geografiska
principer
med särskild
hänsyn till
ärenden rör-
ande Öster-
sjöprovin-
serna:*

*a) Organisa-
tionsplanen.*

Axel Oxenstiernas försök att åt kansliets indelning ge större organisatorisk fasthet ledde till en väsentlig seger för den geografiska fördelningsprincipen såsom huvudindelingsgrund. I hans arbetsordning för kansliet 1612 förordnas Jonas Bureus och Hans Olofsson att upptaga »alle de brev, som komme ifrå Finland, Livland och Ryssland». Då de därigenom fingo en väsentlig del av krigssakerna på sin lott, lät man återstoden av dessa, d. v. s. alla krigsärenden på danska sidan, följa med. På väg att utvecklas till en verklig krigsexpedition synes kansliavdelningen vara i kansliordningen av 1613 eller 1614, som tilldelar Jonas Bureus krigssakerna, »evadan the ock komme kunne anten ifrå Findland, Ryssland, Livland heller ifrå Sverige». Först 1618 framträder den geografiska indelningsgrunden utan konkurrens med någon annan synpunkt. En sekreterare, Anders Eriksson, får då på sin lott alla ärenden rörande Danmark, Östersjöprovinserna och Polen, en ordning, som bekräftades 1620 men snart skulle ytterligare anpassas efter de geografiska förhållandena. I 1626 års kansliordning fränskildes nämligen de danska ärendena från sekreteraren i fråga, nu den tredje, och i stället lades under honom samtliga ärenden rörande den östra rikshalvan, administrativa såväl som diplomatiska: hans domän blev alltså ärenden angående Finland, Östersjöprovinserna, Polen, Littauen och Ryssland. I 1651 års kansliordning (§ 4) har Finland tagits ifrå befattningens dåvarande innehavare Johan Silfverstierna och överförts till sekreteraren för den svenska rikshalvan (§ 3). I nästa kansliordning (1661) är kompetensen åter ändrad: en av sekreterarna skall nu handlägga alla ärenden från Finland och Östersjöprovinserna samt därtill de ryska ärendena, medan de polska delas mellan honom och andre statssekreteraren på så sätt, att statssekreteraren i detta fall skall svara för de på latin och sekreteraren för de på svenska avfattade expeditionerna; att utfärda »förlänningar och andre beneficier» tillkom inom kompetensområdet sekreteraren men jämväl, särskilt för hans förvaltningsgren, statssekreteraren (§§ VII: 1 och VI).

Ett konstant drag faller genast i ögonen i det organisationsschema, den föregående framställningen överblickat, nämligen det tydliga strävandet att sammanhålla de livländska

ärendena. Orsaken är klar: man byggde på ett i den tyska expeditionen redan sedan länge uppnått organisatoriskt resultat. Gustav Adolfs så ofta österut riktade krig och växande diplomati ha tydligen ökat det tyska kansliets arbetsbörda till bristning, på samma gång som fördelningen av ärendena efter språk måste ha framstått som mindre behöflig, i samma mån som kanslipersonalens allmänna kompetens höjdes. En delning av tyska kansliets uppgifter blev nödvändig, och man har då utskilt de livländska ärendena för att kring dem som kärna skapa en ny kansliavdelning. Då det var krigsärendena, som kommit de livländska ärendena att svälla ut, kombinerades sålunda den geografiska och den sakliga indelningsgrunden av sig själv på ett föga logiskt men av tidsläget väl motiverat sätt, och då med krigsärendena just då följde allt vad som rörde Danmark, fick man 1612 års till synes förvånande organisation. Sedan krigsläget förändrats, försvinner orsaken till sammankopplingen mellan Östersjöprovinserna och de tidigare årens båda huvudfiender Polen och Danmark. I stället kombinerades 1626 Östersjöprovinsernas förvaltning med den österut riktade diplomatin i dess helhet (Ryssland och till en del Polen), och till samma handläggning fördes också, ehuru med vacklan (1651), ärenden från återstoden av den östra rikshalvan, d. v. s. Finland. Därmed var det finsk-livländska kontoret skapat.

Finsk-livländska kontoret.

Då det gäller en kansliavdelning, vars dagliga verksamhet helt naturligt fylldes av massan av administrativa ärenden, kunna vi vid en kortfartad organisationsöversikt bortse från de talrika genombrott av fördelningsprinciperna, som i 1600-talets kansli med dess fria former för föredragning och regeringskonseljernas sammansättning ägde rum i frågor, viktiga genom politisk innebörd eller vissa sökandes förmåga att tack vare samhällsställning eller eljes vinna någon tjänstemans intresse. När frågan om det organisatoriska schemats förverkligande i praxis här uppkastas, begränsas alltså utredningen till att söka fastställa, i vad mån ärenden rörande Östersjöprovinserna normaliter hållits samman i en mot organisationsplanen svarande kansliavdelning.

b) I vad mån förverkligades organisationsplanen?

Av Edéns och Carlssons framställningar är det bekant, att under Gustav Adolfs tid personalbrist i kansliet samt personalens och ärendenas splittring mellan Stockholm och huvudkvarteren i hög grad försvårade genomförandet av den önska-

Leverans-
förteckning-
gar.

de fastare arbetsfördelningen. Med hjälp av de denna tid dock mycket sporadiska kontrasignationsanteckningarna har Edén fastställt ansatser till organisationsplanens genomförande men även lika regelbundna återfall. Av leveransförteckningarna¹⁾ erhålles ingen positiv upplysning. Från Anders Eriksson och efter hans död från Nils Nilsson, hos vilken Anders Eriksson haft »sine korgar» stående, inkommo d. 13 juli och 19 dec. 1621 samt 27 febr. 1622 talrika av Anders Eriksson handlagda arkivalier från tiden efter 1618, då han fick de livländska ärendena på sin lott, men handlingar rörande Östersjöprovinserna framträda ej däribland, och allt tyder på, att han åtminstone från 1619 jämte en del inrikes ärenden företrädesvis handlagt utrikes korrespondens; koncepten för februari 1620 troddes även finnas i hans förvar. Koncepten under Gustav Adolfs livländska resa 1621 levererades av Johan Larsson (Ridderhusen), varjämte ett av Jonas Bureus under samma resa fört diarium inlämnades av rikskanslern. Eljes omtalas blott enstaka handlingar berörande Östersjöprovinserna. Den 3 maj 1629 lämnade J. Pegræus vid sin avresa till Danmark ifrån sig en brokig mängd arkivalier, däribland akter från en revalsk kommission 1627 (N:o 24) samt livländska brev (N:o 35). I Per Baners och J. Adler Salvius' ämbetsrum funnos 1630 strödda handlingar angående Östersjöprovinserna, d. 31 augusti s. å. levererades »av cantzeliet» bland handlingar av olika slag företrädesvis för 1629 och 1630 skrivelser från Estland och Livland för nämnda år, och i en leverans från Nils Nilssons ämbetsrum d. 24 september 1632 ingingo bl. a. brev från Johan Skytte såsom generalguvernör i Livland. I högkvarteret bildades naturligtvis serier av från Östersjöprovinserna inkomna handlingar. 1631 kommo sålunda ett antal handlingar ingivna av städer därstädes med en leverans från Preussen, i juli 1632 följde med en större leverans ur fältkansliet ett antal »Livonica», och motsvarande handlingar kunna självfallet skönjas även i de följande leveranserna från högkvarteret i Tyskland — liksom sedermera i leveranser från Karl X Gustavs högkvarter.

De ytterst tillfälliga notiser, som kunna erhållas såväl om arbetet i kansliet under Gustav Adolfs tid som om arkivalie-

¹⁾ Ämbetsarkivet, Leveransförteckningar från K. M:ts kansli: Ut- och inrikes ärenden samt inrikes ärenden.

leveranserna därifrån lämna knappast besked om den fortlöpande handläggningen därstädes av ärenden beträffande Östersjöprovinserna utan snarare om mera framskjutna kanslitjänstemäns befattning med särskilda ärenden eller grupper av dylika. Det torde alltså, trots den ihärdiga organisatoriska avsikt, som framträder i kansliinstruktionerna, få anses vara en öppen fråga, i vad mån den stora mängden av från Östersjöprovinserna inkommande ärenden under skedet 1611—1632 kunnat sammanhållas vid handläggningen i kansliet.

Då kansliarbetet på 1630-talet började vinna något mera ordnade former, framträder en ganska fast ordning även för handläggningen av ärenden härrörande från Östersjöprovinserna. De numera ganska regelbundna kontrasignationsanteckningarna visa, att flertalet dylika ärenden expedierats av Johan Månsson (Silfverstierna). Efter en av Karl X Gustavs krig förorsakad oregelbundenhet inträder åter större konstans 1660. Jonas Böös Gyldencrantz, som då var sekreterare i finsk-livländska kontoret, och från slutet av år 1661 hans efterträdare i denna befattning Jonas Klingstedt stå nu som kontrasignanter av flertalet Östersjöprovinserna berörande k. brev. Hela tiden förekom dock även föredragning av strödda ärenden genom andra sekreterare.

I samma mån som Karl XI:s personliga regemente förbereddes genom allt mer onormerade former för föredragning och konseljbildning, kommo även ärenden beträffande Östersjöprovinserna att handläggas på ett mera växlande sätt. Uppenbarligen var det därför endast en bekräftelse på ett sedan länge inträtt tillstånd, då vid numera kanslirådet Klingstedts befordran till landshövding d. 22 febr. 1685 sekreterareposten i finsk-livländska expeditionen icke återbesattes utan lönen disponerades för andra befattningshavare, närmast för sekreteraren Samuel Åkerhjelm. De lägre befattningarna inom kontoret besattes alltjämt, men om detta innebar, att viss sakkunskap bevarades för biträde vid handläggningen av hithörande frågor av de skiftande föredragandena eller blott att lönerna disponerades, har ej kunnat utredas. När slutligen Piper och Polus såsom ensamt kontrasignerande börjat i sina händer förena hela ansvaret för expeditionernas riktighet, fördes i anslutning till de tidigare organisatoriska tendenserna Östersjöprovinsernas ärenden till den förres eller inrikes expeditionen. Men det måste förbli en öppen fråga,

*Finsk-livländska kontorets upp-
lösning.*

huruvida därigenom någon större sammanhållning av dessa ärenden under den förberedande handläggningen i kansliet återinförts eller om icke fast mer det faktiska upphävandet av den geografiska principen såsom fördelningsgrund för ärendena fått förbli definitivt. För sistnämnda alternativ talar måhända, att då Karl XII i 1713 års kansliordning företog sig att systematisera kansliarbetet, anslutning ej söktes till den tidigare geografiska indelningsprincipen. I stället fördelades samtliga ärenden, även de från de främmande provinserna, uteslutande efter sin administrativt-rättsliga karaktär.

1713 års
kansliordning.

Leveransförteckningar.

De fåtaliga leveransförteckningar för Livonica-arkivalier¹, som bevarats, bekräfta den bild av utvecklingen inom kansliet efter Gustav Adolfs död, som framgått ur undersökningen om ärendenas fördelning. Ett ganska betydande antal antagligen till granskning insända diariet och registratur för 1630-talet från myndigheter i Finland och Östersjöprovinserna utgöra ett första vittnesbörd om sammanhållandet av dessa ärenden, 1652 följde så ett par leveranser, av vilka den ena, av d. 16 juni, upptar hela årgångar est- liv- och ingermanländska brev 1644 och 1645 samt est-, och livländska brev 1646—1650. Mindre klar är en leveransförteckning från 1665, upptagande dels en ganska betydande följd d. 1 febr. överlämnade skrivelser och andra handlingar, däribland åtskilliga berörande Östersjöprovinserna, dels en kort notis, att registratören vid finsk-livländska expeditionen Daniel Hessler d. 23 mars 1666 verkställt en leverans av »åtskillige liv- och estländske brev»; antagligast synes vara, att en första leverans från expeditionen verkställts genom kansliet, en andra kompletterande direkt från expeditionen. Ett särskilt vackert vittnesbörd om sammanhållandet av de åt finsk-livländska expeditionen anförtrodda ärendena ger slutligen en antagligen defekt leveransförteckning av d. 21 maj 1674, upptagande ett flertal jämnlöpande skriveserier.

I och med den faktiska indragningen av den finsk-livländska sekreteraren upphöra i huvudsak leveransförteckningarnas vittnesbörd om handläggningen av Östersjöprovinserna berörande ärenden. En leverans d. 21 maj 1698 av papper, påträffade efter den nyligen avlidne Johan Canterberg, vilken innehåft sina löner i finsk-livländska expeditionen, upptager huvudsakligen koncept rörande en beskickning till Ryssland

¹ Ämbetsarkivet, a. st.

men även ett antal koncept till k. brev i krigsärenden, av vilka endast ett berörande Östersjöprovinserna. Sedan Palm-skiöld¹⁾ övertagit aktuariebefattningen i kansliet, finnas upp-gifter om leveranser från hans kontor även av handlingar rörande Östersjöprovinserna, men dessa äro då alltid sam-manblandade med andra i leveransen ingående handlingar, så att någon slutsats om handläggningen i kansliet ej kan dra-gas av uppgifterna. Av intresse för detta problem äro däremot några sparsamma upplysningar om leveranser till aktua-riekontoret, av vilka det framgår, att handlingar rörande Östersjöprovinserna inkommit till detta i första hand från Piper men även från Polus och Bergenhielm; ett antal hand-lingar för 1697 inlevererades d. 13 april 1700 till Palm-skiöld av Kr. von Schantz, vilken d. 2 nov. 1697 befordrades från registra-tor vid tyska expeditionen till svensk referendariesekreterare.

Av undersökningen rörande handläggningen i kansliet av Östersjöprovinsernas ärenden framgår, att någon Livonica-serie icke direkt bildats genom leveranser från någon särskild kansliavdelning men att, då en dylik serie, såsom nedan vi-sas, på grund av gällande arkivordningsprinciper nybildades i arkivet, detta förfarande delvis kunde bygga på motsvarande organisatoriska tendenser, framträdande dels under den språk-liga kansliindelningens tid i tyska kansliet, där ärendena i fråga dock handlagts utan att skarpt skiljas från dettas öv-riga ärenden, dels under den geografiska kansliindelningens skede i finsk-livländska kontoret i mån av dess utbildning till större stadga. Å andra sidan är det tydligt, att sönderbry-tandet av det dittills uppnådda organisatoriska resultatet under Karl XI:s regering öppnade en djup klyfta mellan organisations-formerna och det fortsatta utbyggandet av Livonicaserien.

Revisionsakter från Östersjöprovinserna levererades vid ett par tillfällen för sig; från 1641 finnes sålunda en leverans-förteckning å revisions-saker, inkomna från hovrätten i Dor-pat, och i en leveransförteckning av d. 1 december 1642, upp-tagande handlingar av flera slag, utgöras nr:is 9—16 av re-visionssaker från Östersjöprovinserna. Även med en leverans av år 1652 (se ovan) följde dylika handlingar från samma område. Längre fram kan intet spår till geografisk indelning av revisionsakterna urskiljas.

Samman-fattning.

Revisions-akter från Östersjöpro-vinserna.

¹⁾ Upplysningar ang. Palm-skiölds verksamhet som aktuarie erhållas dels av hans leveransförteckningar, a. st., dels av hans anteckningar om mottagna och avläm-nade arkivalier, som förvaras i ämbetsarkivet bland Leveransförteckningar m. m.

III. Livonicaserien i riksarkivet.

*Omordnan-
det av tyska
kansliets
handlingar
för Östersjö-
provinserna.*

Det arkivordningsschema, som utbildats under riksarkivets första verksamhetsår, innefattade ju, såsom översikten över seriebildningen visat, bl. a. principen, att förnämliga handlingar, koncept till riksregistraturet och inkomna brev skulle utgöra skilda serier samt att de inkomna breven skulle ordnas årgångsvis med en rik underindelning, upptagande bl. a. en särskild avdelning »livländska brev». Om tillämpandet av dessa logiskt-rationalistiska principer på bl. a. tyska kansliets oöverskådliga men samtidigt det historiska förloppet även i fyndomständigheterna avspeglade arkivmaterial för Östersjöprovinserna innehåller titelbladet till den förut omnämnda mera konceptartade förteckningen över de tyska kansliakterna följande icke uttömmande men klara anteckning: »Acterne lågo den tiden dette register gjordes i kistor och skrin men äre nu sedan åtskilde, concepter till concepterne, ankomne brev till ankomne brev».

Handlingarnas fördelning såväl på de i nyss återgivna anteckning särskilt nämnda som övriga serier, däribland de »förnämliga handlingarna», kan i detalj följas tack vare konceptförteckningens mellersta och största avdelning, särskilt folierad 1—79. Denna avdelning omfattar en inskjuten ny förteckning från 1600-talet (fol. 1—22) och såsom direkt fortsättning därav en del av den från 1590-talets inventeringsarbete härrörande förteckningen (fol. 23—79). En rubrik upplyser, att förtecknaren på Axel Oxenstiernas befallning genomgått de i förteckningen upptagna handlingarna. Marginalanteckningar ange därjämte för varje särskild akt eller aktbunt, vart handlingarna lagts. Inkomna brev m. fl. handlingar fördela sig därvid huvudsakligen på de olika diplomatica-serierna och Livonica.

*Livländska
brev på
1630-talet.*

Arbetet med äldre och nyare Livonica-brev hade under 1630-talet fortskridit så långt, att de ovan åberopade dispositionerna över inkomna brev oftast för Gustav I:s tid och sedan regelbundet i varje årgång upptaga livländska brev. Fullständigt inordnat var materialet emellertid ingalunda. Enligt 1639 års översiktsförteckning funnos dels bland Gustav I:s, Johan III:s och Karl IX:s papper särskilda, alltså ej årgångsvis fördelade Livonica-handlingar, dels i en kista och en låda i »lille kanslivalvet delt i tu små valv» en hel

Livonica-serie, omfattande handlingar från Gustav I:s, Eriks, Johans, Karls och Gustav II Adolfs tid. Sistnämnda serie blev emellertid kort därefter, såsom en marginalanteckning utvisar, lagd »till vars konungs tid uti skåpen», vilket, då den eljes vanliga termen »lagd till år» ej användes, förmodligen betyder, att handlingarna ej fördelats på årgångarna utan ingått i nyssomtalade, förut befintliga Livonica-grupper eller nybildat dylika. På ungefärligen denna punkt synes ordningsarbetet ha stått vid flyttningen till de nya lokalerna år 1643.

Såsom självständiga arkivtekniska enheter bevarades enligt 1639 års översiktsförteckning de år 1621 i Mitau tagna handlingarna, Johan Skyttes år 1634 inlevererade livländska generalguvernörshandlingar och vissa kamerala handlingar angående Livland.

Det har ovan uppvisats, att man efter arkivets flyttning 1643 radikalt bröt med årgångsprincipen för de inkomna breven, vad de svensk-finska breven beträffar retroaktivt genom att sammanlägga årgångarnas underavdelningar till var för sig fortlöpande serier, för nyare handlingar genom tillskapandet av de stora svenska och finska brevböckerna. Leveansförteckningarna visa, såsom likaledes redan utretts, att Östersjöprovinsernas handlingar samtidigt började inkomma från kansliet i årgångsbuntar, direkt avpassade för att utan vidare sammanbindas till stora kronologiska brevböcker, motsvarande de samtida svenska och finska. Då därjämte delar av de äldre handlingarna voro nyordnade årgångsvis under rubriken Livonica samt sålunda lätt kunde sammanläggas till en kronologisk svit, under det att andra delar av desamma redan lågo i mer eller mindre specialbestämda fortlöpande serier, voro naturliga förutsättningar givna för att på detta område genomgående tillämpa det modernt blivna kronologiska brevbokssystemet. Ett energiskt ordnings- och inbindningsarbete, som synes ha omfattat huvudbeståndet av lösa handlingar, började också. Brevens datering antecknades i regel i vänstra övre hörnet, de genomgångna handlingarna lades i kronologiska sviter och ett lämpligt antal handlingar förenades i band, till synes utan större uppmärksamhet på sammanhang av annan art än det kronologiska. Livonica-serien erhöll inom varje regents handlingar i regel sin plats

*Särskilda
arkiv.*

*Inbind-
ningen av
de »est-, liv-
och inger-
manländska
breven» efter
1643.*

mellan de finska breven och diplomatica-seriens första avdelning, vanligen Danica.

Livonica-serien efter omordningen.

Resultatet av den Runellska periodens ordnings- och inbindningsarbete låter sig än i dag i sina grova drag överblickas med hjälp av Erik Larsson Runells översiktsförteckningar (EL) och S. Leijonmarcks fortsättning därav, av de efter slottsbranden upprättade förteckningarna och framför allt av en senare, med fortlöpande nummer försedd uppställningsförteckning, utvisande Livonica-seriens placering på hyllorna A—Ä i riksarkivets stora valv i k. slottet. Utväljer man ur den orediga och tydligtvis ofta omkastade ordningsföljden i sistnämnda förteckning de nummer, som anges innehålla skrivelser, framkommer en ganska tydlig bild av den på angivet sätt tillskapade brevboksserien. Det kronologiska schemat skönjes tydligt men är mycket bristfälligt genomfört, i det de olika banden nästan regelbundet gå mer eller mindre om lott, tydligen företrädesvis beroende på att materialet ej i sin helhet på en gång överblickats och redan befintliga sviter utan vidare bundits; att därigenom åtskilligt av handlingarnas naturliga samhörighet måste ha räddats, är tydligt och framgår bl. a. av att de till Reval 1560 utsända förtroendemännens handlingar bevarats såsom arkivteknisk enhet, ehuru under den allmänna beteckningen »livländska brev» (N:o 440, 1561—1568). Även andra spår av specialarkiv kunna måhända fastställas, men i huvudsak upptogs banden av till konungen och hertig Karl inkomna handlingar eller strödda brev och aktstycken, till väsentlig del tydligen av kansliet i fält eller hemma anlitat informationsmaterial. Särskilt rikhaltig och väsentligt mera regelbunden blir den kronologiska serien fr. o. m. år 1600. Ansatser till efter avsändare eller avsändningsort bestämda specialserier framträda ryckvis, tydligen i anslutning till äldre påträffade försök i dylik riktning. Så finnas längre eller kortare serier av brev från ständer, ridderskapet och adeln samt den ena eller andra staden. »Åtskilliga band» öselska brev nämnas (Leijonmarck). Särskilda skrivelse-serier från framskjutna personer (t. ex. Axel Oxenstierna, Jakob De la Gardie, Anders Eriksson Hästehufvud och Johan Skytte) äro likaså sporadiskt utbrutna.

Underindelningen inom Livonica-seriens nyare partier. Samtidigt med att man i kansliet tröttnade på de stora årgångsbanden, inträder även i Livonica-serien en verklig och mera genomförd underindelning. Guvernörs- och general-

guvernörsskrivelserna börja som obruten serie för Estland 1653, för Livland 1654 och 1656, för Ingermanland 1654 (supplementband 1651—1682), skrivelser bestämda efter avsändare bli allt vanligare, adelns och städernas skrivelser fortgå i tydliga serier. I stället minskas de förut mångtaliga banden av est-, liv- och ingermanländska brev men fortsätta dock med något växlande rubricering till svenska väldets slut.

Vid sidan av brevserien förefanns alltjämt en brokig mångfald dossierer, akter, band o. dyl. av växlande beskaffenhet, vilka säkerligen från första stund intagit samma självständiga ställning utanför huvudserien av inkomna brev. Bland dessa handlingar urskiljas ej få otvivelaktiga justitierevisions- och kommissorialrättshandlingar, delvis av större omfattning eller mera uppseendeväckande natur. De utanför brevserien stående handlingarna förvarades, såsom av Runells och Leijonmarcks förteckningar synes, dels i skåpen jämte brevbanden, dels i en av lådorna under skåpen i nedre valvet, ovisst vilken i ordningen. Ett antal handlingar av urkundsnatur hade självfallet sin plats i den allmänna urkundsserien (förnämliga handlingar).

*Dossierer
och utbrutna
akter.*

Johan Skyttes arkiv och Mitauhandlingarna utgjorde som förut självständiga arkivenheter. Som ny dylik tillkom Henrik Horns arkiv under hans livländska fälttåg. Om den förut befintliga serien av vissa kamerala handlingar saknas fortsatta underrättelser.

*Särskilda
arkiv.*

Sammanläggandet av Livonica-arkivalierna till fortlöpande sviter inom varje regents arkiv och den stora inbindningen var knappast den sista ordningsåtgärd, som vidtogs med denna serie före slottsbranden. Arkivaliebeståndet hade såsom Bergh visat efter inflyttningen i riksarkivets nya lokaler år 1643 fördelats på arkivets båda våningar på så sätt, att medeltidsavdelningen, konungarnas handlingar från Gustav Vasa t. o. m. Gustav Adolf, förmyndarregeringens handlingar samt vissa specialarkiv uppställdes i övre valvet, Kristinas och hennes efterföljares handlingar i det nedre, men sedan medeltidsavdelningen väsentligen utlämnats till antikvitetskollegiet, uppflyttades år 1687 även Kristinas handlingar i övre valvet; samtidigt rycktes handlingarna i nedre valvet tillbaka, så att de sista skåpen här blevo tomma.

Har Livonica-serien utdragits ur de olika regenternas, resp. förmyndarregeringarnas arkiv?

Det var som bekant de i övre valvet förvarade arkivalierna, som framför allt drabbades av slottsbranden, och vad

som av dem utöver registratur och rådsprotokoll kom att räddas har tydligen berott blott på tillfälliga och tämligen planlösa ingrepp. Desto anmärkningsvärdare är det då, att Livonica-serien med undantag av Johan Skyttes särskilt förvarade guvernementshandlingar i det stora hela undgått fördölsen och därigenom bl. a. kommit att lämna det proportionsvis betydligaste tillskottet till riksarkivets nuvarande bestånd av 1500-talsbrev. Enligt den i de Runell-Leijonmarckska förteckningarna angivna ordningen förvarades ju dess akter mitt i varje regents handlingar, och det måste både av sak- och möjlighetsskäl anses uteslutet, att man planmässigt skulle ha utsökt just dem och först i andra hand skulle ha intresserat sig för kringstående arkivalier. Räddandet av Livonica-serien kan knappast förklaras på annat sätt, än att denna före branden måste ha utdragits ur regenternas handlingar och såsom obruten serie uppställts i nedre valvet. En dylik hypotes synes icke orimlig. Då man genast efter branden uppgav fördelningen efter regenter och skapade obrutna serier av de olika underavdelningarna, måste detta anses häntyda på att man, liksom man förut tröttnat på årgångsindelningen, även funnit serieavbrotten vid varje regeringsskifte besvärande. Då nu 1687 de sista skåpen i nedre valvet blevo lediga, fanns ju faktiskt ett tillfälle att börja en omställning av arkivalierna efter de obrutna seriernas princip. Det ligger då så mycket närmare till hands att antaga, att ett första försök med denna princip gjorts just genom utdragande av Livonica-serien, som genom ett dylikt antagande nöjaktig förklaring skulle ernås såväl för dennas räddande som för den särskilda behandling, dess nyare delar på sätt genast skall visas underkastades vid 1687 års flyttning.

Kristinas handlingar placerades i övre valvet i skåpen P och Q, men i den förteckning, som iordningställdes över dessas innehåll, saknas anmärkningsvärt nog Livonica-gruppen av de inkomna breven. Beträffande Livonica-breven för Karl Gustavs och förmyndarregeringens tid finnes i förteckningarna intet, som antyder, att de rubbats från sin plats, men i den Leijonmarckska kvartförteckningen över Karl XI:s handlingar är vid första numret såväl i de egentliga Livonica-breven som i Henrik Horns fältarkiv antecknat »Transport. till P.», d. v. s. ett av de genom uppflyttningen till övre valvet frigjorda skåpen i nedre valvet. Visserligen visa andra anteck-

ningar i samma häfte, att delar av Diplomatica-serien flyttats till de likaledes ledigvordna skåpen R och S, och åtgärden skulle alltså kunna förklaras blott som ett försök att nyttja det frigjorda utrymmet till en bekvämare uppställning av Karl XI:s handlingar. Men det synes, särskilt i betraktande av att Livonica-handlingarna från Kristinas tid ej medföljde till övre valvet, dock vara skäl att räkna även med möjligheten, att Livonica-serien sammanförts som en enhet för sig efter huvudserien av regenternas handlingar och att man däri skulle ha förklaringen till dess räddning.

Efter slottsbranden uppställdes den räddade Livonica-serien i en obruten, så vitt möjligt kronologisk följd, vilken såsom nämnt summariskt förtecknades i det nyupprättade inventariet. Bland de lösa handlingarna påbörjade Palm skiöld därjämte ett ordningsarbete under realrubriker, påminnande om dem, han även eljes använde vid sina ordnande- och samlingsarbeten; en klar inblick i systemets art — men ej en fullständig överblick över detsamma — ge ett litet antal vid de senare ordningsarbetena nyttjade och därigenom bevarade omslag med Palm skiöldska rubriker, vilka vid nu pågående ordningsarbete tillvaratagits och sammanförts. Hur därjämte allteftersom ordningen i arkivet återställdes alltjämt nya bundna och obundna arkivalier kommo till rätta, kan man följa i J. Fr. Schantz stora arkivförteckning och de från 1728—29 års inventering härrörande tilläggen i densammas marginal.

Livonica-serien efter slottsbranden.

En icke föraktlig accession av Livonica-handlingar erhöll riksarkivet genom förvärvet av Erik Dahlberghs papper 1702 och följande år, då i hans arkiv bland talrika andra från hans offentliga bana härrörande handlingar befunno sig även akter av olika slag från hans generalguvernörstid i Livland. År 1726 gjordes ett förvärv av liknande slag, i det efter freden i Nystad en del från förvaltningsarkiven i Estland hitförda handlingar kvarhöllos; huvuddelen av dessa, nyare för den svenska förvaltningen behövlige handlingar av kameral natur, bestämdes för kammarkollegiet, ett antal registratur och inkomna handlingar från generalguvernörsarkivet och strödda handlingar från andra arkiv voro avsedda för riksarkivet.¹ Samtliga accessioner blevo sedermera införlivade med serien av kansliets Östersjöprovinserna berörande handlingar.

Accessioner.

¹ Bergh, s. 383, och där anf. promemoria av T. Gihl.

När detta skett, låter sig ej med bestämdhet avgöras. Vid inventeringen 1728—29 hade de nya handlingarna ej fått plats i Livonicaserien, men då denna efter överflyttningen till slottsvalvet nyförtecknades, återfinnas såväl de Dahlberghska som de 1726 kvarhållna arkivalierna i förteckningen. En notis, som i detta sammanhang kan äga intresse, bör här anföras. År 1761, då posthuset vid Lilla Nygatan skulle repareras, överflyttades till arkivet ett antal där förefintliga skåp, innehållande dels överpostdirektörens arkiv, dels Livonica-arkivalier.¹ Det synes ej osannolikt, att de sålunda anträffade Livonica-arkivalierna utgjorts av 1726 kvarhållna dylika.

Uppställning i slottsvalvet.

Den ett par gånger åberopade förteckningen över Livonica-seriens uppställning i riksarkivets stora valv betecknar slutpunkten av det äldre ordningsarbetet inom serien samt kom under en lång följd av år att bli det vid arkivaliernas framtagande anlitade hjälpmedlet. Arkivalierna försågos med löpande nummer (1—586), såsom anmärkt är utan att något försök till verkligt ordnande av serien gjordes. Grova drag av underindelningar, som bryta med den äldre kronologiska principen, kunna dock urskiljas. För underlättande av framtagandet tillskrevs vid något tillfälle ett summariskt alfabetiskt register i slutet av volymen.

¹ Kanslikollegiets prot.

Separat ur Meddelanden från Svenska Riksarkivet
Ny följd I: 51—53.